

ARXEOLÖGİYA VƏ ETNOQRAFİYA

UOT 902

VƏLİ BAXŞƏLİYEV

OVÇULARTƏPƏSİ MƏDƏNİYYƏTİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ (e.ə. 4400-4000)

Ovçulartəpəsi Şərur rayonunun ən mühüm Eneolit abidələrindən biridir. Son illər Naxçıvanda aparılan arxeoloji araşdırmalar, xüsusilə Naxçıvantəpə yaşayış yerinin tədqiqi Naxçıvanın Eneolit abidələrinin, o cümlədən Ovçulartəpəsi yaşayış yerinin Cənubi Qafqaz və Azərbaycanın Eneolit abidələri arasındakı yerini müəyyən etməyə imkan vermişdir. Araşdırmalara əsasən demək olar ki, Ovçulartəpəsi mədəniyyəti Orta Eneolit dövrü mədəniyyətinin müəyyən xüsusiyyətlərini əks etdirir. Qabların xarici səthinin və daxilinə daraşqəkilli alətlə naxışlanması, relyef kəmərlər üzərindən vurulan barmaq basmaları, daraq basmaları və məməciklərlə naxışlama bu tip xüsusiyyətlərdən sayıla bilər. Lakin Ovçulartəpəsi mədəniyyətinin keramikası inkişaf edərək həm forma baxımından, həm də qabların naxışlanması baxımından yeni xüsusiyyətlər də qazanmışdır. Son Eneolit dövrünün Ovçulartəpəsindən sonraya aid mərhələsi Sirabçay vadisində aparılan araşdırmalar zamanı aşkar olunmuşdur. Keramikə məmulatının təhlili və karbon analizlər Ovçulartəpəsinin Son Eneolit dövrünün erkən mərhələsinə aid olduğunu təsdiq edir.

Açar sözlər: *Ovçulartəpəsi, Naxçıvantəpə, Orta Eneolit, Son Eneolit, keramika.*

Ovçulartəpəsi Şərur rayonunun ən mühüm Eneolit abidələrindən biridir. Son illər Naxçıvanda aparılan arxeoloji araşdırmalar, xüsusilə Naxçıvantəpə yaşayış yerinin tədqiqi Naxçıvanın Eneolit abidələrinin, o cümlədən Ovçulartəpəsi yaşayış yerinin Cənubi Qafqaz və Azərbaycanın Eneolit abidələri arasındakı yerini müəyyən etməyə imkan vermişdir.

Ovçulartəpəsində aparılan araşdırmalar burada insanların e.ə. V minilliyin ortalarından başlayaraq məskunlaşdığını göstərmişdir. Şərur rayonunda Arpaçay vadisində yerləşən Ovçulartəpəsi yaşayış yerinin araşdırılması (2006-2013) qədim insanların bu dövrə aid iqtisadiyyatı və mədəniyyəti haqqında ətraflı məlumat əldə etməyə imkan verir (10, s. 53-100). Arxeoloji qazıntılar zamanı Eneolit dövrünə aid bir-birindən fərqli iki tikinti qatı aşkar edilmişdir. Birinci tikinti qatı üçün yarımqazma tipli evlər xarakterikdir. Bu tip evlər təpənin yamacı düzəldildikdən sonra 20-40 sm dərinlikdə xam torpaqda qazılan evlərdən ibarətdir. Bu tip evlərin yalnız döşəməsi və bir qisminin qalıqı aşkar olunduğu üçün onların yuxarı hissəsinin necə olması haqqında kifayət qədər fakt yoxdur. Ehtimal ki, bu tip evlərin yuxarı hissəsi yüngül konstruksiyalı olmuş, palçıqla suvanmış şüvüllə inşa edilmişdir. Evlərin içərisində divara birləşik ocaq yeri və təsərrüfat quyusu aşkar olunmuşdur. Ovçulartəpəsinin torpağı qumsal olduğundan təsərrüfat quyuları 1,5-2 m dərinlikdə qazıldıqdan sonra, iç tərəfdən bir sıra çay daşları ilə hövrülərək divarlara möhkəmlilik verilmiş, sonra isə daş hörgü qalın suvaq qatı ilə suvanmışdır. Təsərrüfat quyularından müxtəlif gil qab və əmək alətləri aşkar edilmişdir. Evlərin döşəməsi qatqısı olmayan qalın gil təbəqə ilə suvanmışdır. Döşəmənin üzərində müxtəlif tipli sümük bizlər və keramika parçaları aşkar olunmuşdur. Ovçulartəpəsinin Eneolit dövrünə aid ilk tikinti qatını karbon analizlər əsasında (C 14) e.ə. 4350-4200-cü illərə aid etmək olar (9, s. 48). Ovçulartəpəsi keramikasının Fəratın yuxarı axarlarında yer alan Korucutəpə, Norşuntəpə, Tülüntəpə kimi yaşayış yerlərinin keramikası ilə müqayisəli təhlili də bu tarixin doğru olduğunu göstərir (9, s. 31-87).

Ovçulartəpəsində e.ə. V minilliyin sonuna, e.ə. 4200-4000-ci illərə aid edilən ikinci tikinti qatındakı evlər daş təməl üzərində kərpiclə inşa edilmişdir (9, s. 38-43, şəkil 5). Evlərin bir qismi təpənin yamacında yerləşdiyindən torpaq axıntısının qarşısını almaq məqsədilə dəstək divarlar inşa edilmişdir. Evlər həmin divarlara birləşik şəkildədir. Daha doğrusu evlərin divarlarından biri dəstək divarlardan ibarətdir. Dördkünc tipli arxitektura hər iki tikinti qatı üçün xarakterikdir. Bu mərhələyə aid olan evlər başlıca olaraq çoxotaqlıdır. 2011-ci ilin araşdırmaları zamanı bəlli olmuşdur ki, bu mərhələyə aid evlər geniş həyət ətrafında yerləşən təsərrüfat komplekslərindən ibarət olmuşdur. Həyətdə anbarlar, ocaqlar, iş yerləri, təsərrüfatla bağlı digər maddi-mədəniyyət nümunələri aşkar olunmuşdur. İkinci mərhələyə aid evlərin arxitekturası birincidən daha mükəmməldir. Ovçulartəpəsinin dördkünc formalı arxitekturası Cənubi Qafqazın, o cümlədən Naxçıvanın Neolit dövrünə aid dairəvi formalı evlərindən tamamilə fərqlidir. Ovçulartəpəsindəki evlərin memarlığı Azərbaycanın və Şərqi Anadolunun Son Eneolit dövrünə aid yaşayış yerlərindən aşkar olunan memarlıq qalıqları ilə uyğundur. Ovçulartəpəsinin Son Eneolit memarlığı ilə yaxın bənzərlik göstərən evlər Leylatəpə yaşayış yerindən aşkar olunmuşdur (9, s. 45).

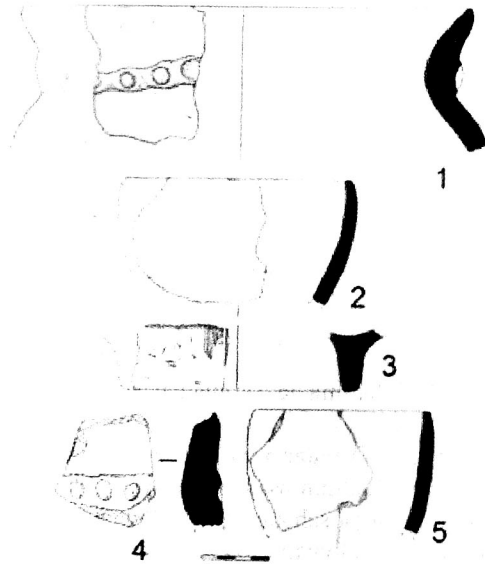
Şəkil 1. Qabartma və darəmə naxışlı keramika (Ovçulartəpəsi).

Arxeoloji araşdırmalar Ovçulartəpəsi sakinlərinin iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri ilə məşğul olduğunu göstərir. Əhalinin əsas məşğuliyyəti əkinçilik və maldarlıq olmuş, buna uyğun olaraq iqtisadiyyatın digər sahələri dulusçuluq, metallurgiya, daşıqlama və digər sənət sahələri inkişaf etmişdir. İqtisadiyyatın əsas sahələrindən birini təşkil edən heyvandarlıqda xırdabuynuzlu heyvanlara (ovi-caprids) əsas yer verilmişdir. Şübhəsiz ki, bu Ovçulartəpəsi sakinlərinin həyat tərzi, köçmə maldarlıqla məşğul olması ilə bağlı olmuşdur. Heyvandarlıqda iribuynuzlu mal (Bos taurus) və ovçuluğa da müəyyən yer verilmişdir. Yabanı heyvanlar dağ keçisi və qırmızı maral ilə təmsil olunmuşdur. Ovçulartəpəsi yaşayış yerinin tədqiqi heyvanın təzəyindən ocaq və sobalarda yanacaq kimi də istifadə olunduğunu göstərir.

Əkinçilikdə daha tez yetişən arpaya üstünlük verilmişdir ki, bu da, ehtimal ki, insanların həyat tərzi ilə bağlı olmuşdur. Taxıl dənələri arpa (Hordeum) və az miqdarda buğda (Triticum)

ilə təmsil olunmuşdur. G. Willcoxun araşdırmaları taxıl məhsullarının yerli istehsala aid olduğunu təsdiq etmişdir. Çöl noxudu dənələrinin tapılması insanların yığıcılığa da müəyyən üstünlük verdiyini göstərir. Ovçulartəpəsinin çay kənarında yerləşməsi balıqçılığın inkişafına da müəyyən şərait yaratmışdır. Yaşayış yerindən aşkar olunan balıq sümükləri və tunc qarmaqlar da bunu təsdiq edir.

Ovçulartəpəsində müxtəlif daş cinslərindən və sümükdən hazırlanmış əmək alətlərinə rastlanır. Onların bir qrupu bazaltdan hazırlanmış həvəng və dəstələrdən ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, yaşayış yerində olduqca böyük ərazidə qazıntı aparılmasına baxmayaraq bu tip alətlər azdır. Əmək alətlərinin böyük qismi obsidian və çaxmaqdaşından hazırlanmış oraq dişlərindən ibarətdir. Bunlar arasında obsidiandan hazırlananlar üstünlük təşkil edir. Nucleusların az aşkar olunmasına baxmayaraq obsidian alətlərin olduqca müxtəlif tiplərinə rastlanmışdır. Oraq diş, bıçaq və qaşovlar obsidian alətlərin geniş yayılmış tipləridir. Əmək alətlərinin hazırlanması üçün obsidian bir qədər uzaq məsafədən gətirilmişdir. Obsidian alətlərin analizi onların böyük qisminin Göyəm dağlarından gətirildiyini göstərir. Göyəm və onun ətrafındakı dağlar Naxçivanda yaşayan əhəlinin yaylaqları kimi son zamanlaradək istifadə olunmaqda idi. Odur ki, köçmə maldarlıqla məşğul olan Ovçulartəpəsi sakinlərinin Göyəm obsidianından istifadə etməsi tamamilə təbii idi. Ovçulartəpəsi obsidianları arasında Göyçə 74%, Zəngəzur 13%, Meydandağ 4%-dir. Şübhəsiz ki, bu, Ovçulartəpəsi sakinlərinin uzaq ərazilərlə iqtisadi-mədəni əlaqələrini göstərir.

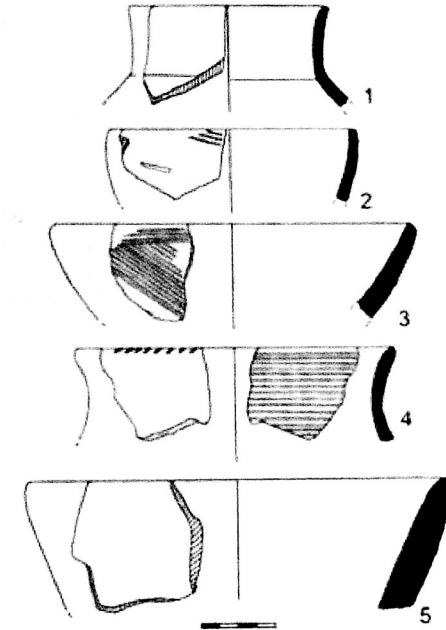

Şəkil 2. Relyef kəmərdən barmaq basqısı ilə naxışlanmış keramika (Ovçulartəpəsi).

İqtisadiyyatın əsas sahələrindən biri metallurgiya və metalışləmə olmuşdur. Ovçulartəpəsindən körük ucluğu, xeyli metal əşya və 200-dən artıq metal əşya parçası aşkar olunmuşdur ki, bu da metalışləmənin geniş inkişaf etdiyini, metallurqların ikitərəfli və birtərəfli

qəliblərdə tökmə üsulunu mənimsədiyini göstərir. Ovçulartəpəsindən aşkar olunan metal əşyaların bir qismi mis-arsen qarışığından hazırlanmışdır.

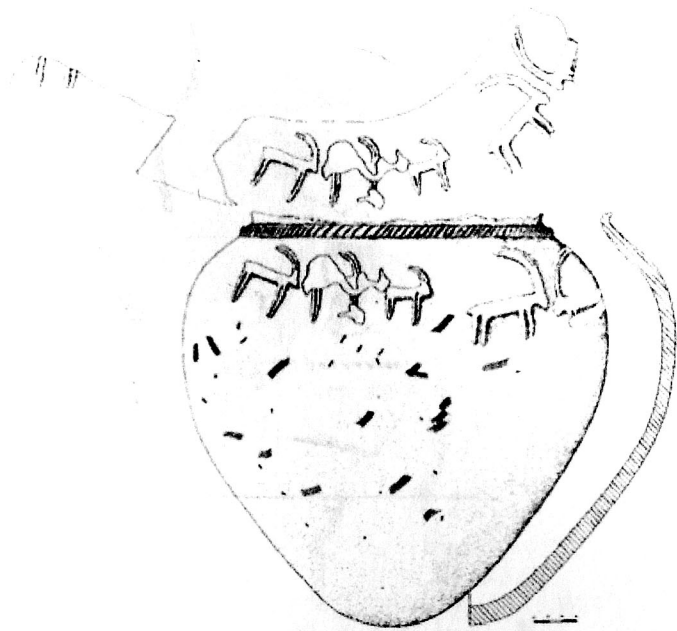
Araşdırmalar Naxçıvanın (12, s. 16-29) və onun şimal sərhədində yerləşən Zəngəzur dağlarının mis mədənləri ilə zəngin olduğunu göstərmişdir (13, s. 7-216). Məlum olduğu kimi, Eneolit dövründə Cənubi Qafqazda arsen (As) qarışığı olan misdən istifadə olunmuşdur (16, s. 57). İ.R.Səlimxanovun fikrinə görə arsen qədim metalların tərkibinə süni yolla qatılmışdır (17, s. 92). Cənubi Qafqazda ən zəngin arsen filizi mədənləri Naxçivanda Culfa rayonu ərazisində yerləşən Darıdağdadır. İ.R.Səlimxanov Darıdağ filizinin Naxçıvan və Cənubi Qafqazın arsen qarışıqlı mis əşyalarının hazırlanmasında istifadə olunduğunu qeyd etmişdir (16, s. 57). Araşdırmalar Eneolit dövründə Naxçivanda yerləşən mis mədənlərinin istifadə olunduğunu göstərmişdir (12, s. 77-81). Naxçıvanın Eneolit yaşayış yerlərindən aşkar olunan metal əşyaların və Naxçivandakı mis filizi yataqlarından alınan nümunələrin analizi metal əşyaların hazırlanmasında yerli xammaldan istifadə olunduğunu göstərir (6, s. 530-550).

Şəkil 3. Sadə və darəmə naxışlı keramika (Ovçulartəpəsi).

Ovçulartəpəsi yaşayış yerində arxeoloji materialların əksəriyyəti keramika məmulatından ibarətdir (şəkil 1-3). Keramika məmulatı həm yaşayış yerinin dövrləşdirilməsi, həm də onun mədəni mənsubiyyətinin müəyyənəndirilməsi üçün əhəmiyyətlidir. Ovçulartəpəsindəki gil qabların böyük bir qismi saman qarışıq olub, qırmızı rəngin müxtəlif tonlarında bişirilmişdir. Keramika məmulatı sadə, qabarıq gövdəli çanaqlar, çölməklər və küpələrdən ibarətdir (9, s. 48-54). Qablar məməciklər, daraqşəkilli alət, relyef kəmərdən çərtmə və barmaq basqıları ilə naxışlanmışdır. Boya bəzəmli keramika azdır. Onlar başlıca olaraq qabların kirəmiti üzərinə qəhvəyi, ya da qara rənglə çəkilən naxışlardan ibarətdir. Keramika məmulatının az bir qisminin ağız kənarı yuvarlaq dəliklərlə naxışlanmışdır.

Yarımqazma evlərlə bağlı olan gil qablar başlıca olaraq sarı və boz rəngli, saman üzlü və saman qarışıqlı olub, saman üzlü effekt yaradır. Qabların səthi daraqlanmışdır. Gil qablar sırasına sadə kasalardan tutmuş böyük küpələrdək məməcikşəkilli çıxıntı, yaxud relyef halqəşəkilli ornamentlə naxışlanmış müxtəlif qablar daxildir. Yeddinci və səkkizinci kvadratlardan aşkar olunmuş bəzi kasalar xüsusilə maraqlıdır, onlar qaba qravürlərlə, başlıca olaraq iki "V" rəsmi xətrilərdən ornanentlə naxışlanmışlar. Ehtimal ki, onlar ustanın damğasını göstərir. Əldə olan faktlardan görünür ki, Ovçulartəpəsində Eneolit dövrünün erkən mərhələsində məməcikşəkilli çıxıntılarla bəzəmə məhdud olmuşdur (şəkil 1). Erkən mərhələ üçün xarakterik olan formalardan biri də darboğazlı üçqulplu küpələrdir. Onların biri 8-ci kvadratda yanbasdırılmış vəziyyətdə aşkar olunmuşdur. İkinci yanbasdırılmış küpə də 8-ci kvadratda evin döşəməsində (8052) sivri oturacağı olan digər küpə ilə birlikdə aşkar olunmuşdur. Kiçik həcmli küpənin ağzının kənarı beşdişli daraqla çəkilmiş maili ornamentlə naxışlanmışdır.

Şəkil 4. Keçi təsvirləri ilə naxışlanmış keramika (Ovçulartəpəsi).

Birinci mərhələyə aid iri həcmli küpələrin biri yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi çevrə boyunca relyef keçi rəsmləri ilə bəzədilmişdir. Küpənin çiyini boyunca təsvir olunan keçilər bir yerdə üz-üzə durmuş vəziyyətdədir. Bu küplərin bəzi nümunələri yarımqazma tipli evlərin döşəməsinə basdırılmış şəkildə aşkar olunmuşdur. Bu tip təsvirlərin ikinci tikinti dövrünə aid çoxotaqlı evlərdən də aşkar edilməsi onlar arasında varisliyin olduğunu göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, Cənubi Qafqaz və Yaxın Şərqdə bu təsvirlərin yaxın bənzərlərinə rastlanmamışdır. Mesopotamiyanın bəzi abidələrində qarşı-qarşıya duran keçi rəsmlərinə rastlansa da onlar ikonografik baxımdan xeyli fərqlidir. Üzəri qabartma keçi rəsmləri ilə naxışlanmış küplər sənətkarlıq baxımından olduqca diqqətəlayiqdir (şəkil 4). Bu küplərin paralelləri hələlik bəlli

deyil. Küplərin üzərində qarşı-qarşıya duran və çevrə boyunca yerləşdirilən keçi rəsmləri bir yandan Ön Asiya motivlərini, digər yandan isə Maykop mədəniyyətinin rəsmlərini xatırladır (10, s. 60-88, foto 4, tab. II).

Ovçulartəpəsinin çoxotaqlı kərpic tikintilər dövrünə aid olan gil qabları daha əvvəlki dövrün, yarımqazma tikintilər dövrünün keramikası ilə yaxından bağlıdır. Eneolit dövrünün əvvəlində olduğu kimi gil qabların hamısı sarı rəngli, saman qarışıqlı və saman üzlüdür. Keramikə məmulatı başlıca olaraq sadə qabarıq kasalar, çölməklər və küpələrdən ibarət olub çiyin hissədə daraq və barmaq basqısı ilə naxışlanmış, halqavani relyef çənbərlə əhatə edilmişdir (şəkil 2, 1, 4). Onlar erkən mərhələdə rastlanan daraqlanmış keramika, krem və qırmızı rəngli cilalanmış keramika ilə birlikdə aşkar edilmişdir. Lakin üç qulplu, darboğazlı küpələr aradan çıxır, belə küpələr kərpic tikintilər dövründən məlum deyil. Birinci kvadratda bütün tikinti dövrlərindən aşkar olunan keramika məmulatının araşdırılması göstərir ki, erkən və son mərhələnin keramikası arasında nəzərəcərpacaq dəyişiklik yoxdur. Əldə olan faktlar göstərir ki, qabların əksəriyyəti sivri ağız kənarlı sadə kasalardan yaxud ağız kənarı xaricə qatlanmış gen ağızlı küpələrdən ibarətdir. Halqəşəkilli relyef ornamentlə naxışlanmış və məməcikşəkilli çıxıntılarla naxışlanan qablar da vardır. Bu dövrə aid olan üzəri qabarıq keçi təsvirləri ilə naxışlanmış küpələr sənətkarlıq baxımından olduqca diqqətəlayiqdir. Onların regional paralelləri hələlik məlum deyil.

Ovçulartəpəsi yaşayış yerinin hər iki mərhələyə aid keramika məmulatında həm texnoloji, həm də morfoloji baxımdan heç bir kəsinti olmamış, keramika məmulatı ardıcıl inkişaf etmiş və eyni mədəniyyətə məxsus olmuşdur. Tədqiqatçılar bu mədəniyyəti Ovçulartəpəsi mədəniyyəti adlandırmışdır. Ovçulartəpəsinin saman qarışıq sarı, ya da qırmızı rəngli keramikası Cənubi Qafqaz və Naxçıvanda Neolit dövründən və Eneolit dövrünün erkən mərhələsindən məlumdur.

Nəhayət, etibarlı stratiqrafik kontekstləri olmayan, lakin mədəni əlaqələri və xronologiyayı müəyyən etmək üçün əhəmiyyətli olan bir neçə parçanı da xatırlamaq lazımdır. Saman qarışıqlı, üzərində damcışəkilli qara rəng izi olan miniatur kasanın paralelləri Urmiya hövzəsindən başlayaraq Şimali İraq və Yuxarı Fərat hövzəsində geniş ərazidə rastlanır. Faktiki olaraq Ovçulartəpəsinin gil qabları ilə yaxın paralellik təşkil edən abidələr Şərqi Anadoluda Norşuntəpə və Tülintəpədir. Ovçulartəpəsində aşkar olunan gil qabların forma və ornament tiplərinin əksəriyyəti Norşuntəpədən tapılmışdır. Ovçulartəpəsindən aşkar olunan boyalı qablar olduqca azdır. Lakin onlar texnoloji xüsusiyyətlərinə görə iki qrupa ayrılır. Birinci qrupdakılar birbaşa qabın hamarlanmış səthinə çəkilmiş, digərlərində isə boya naxış qırmızı rəng üzərindən çəkilmişdir. 2011-ci ildə aşkar olunan boyalı keramikanın Şimali Ubeyddən idxal olduğu düşünülməkdədir.

Deyə bilərik ki, Naxçıvanın Eneolit keramikası saman qarışıqlı və qırmızı rənglidir. Bu tip keramika Arazın cənubunda, İranın şimal-qərbində və Urmiya hövzəsində yerləşən Azərbaycan abidələri üçün də xarakterikdir. İ.H.Nərimanovun fikrinə görə, qırmızı rəngli keramika yerli istehsalın məhsuludur (15, s. 163-164). Ovçulartəpəsində az miqdarda olsa da boyalı keramika tapılmışdır. 2011-ci ildə Ovçulartəpəsindən tapılan Ubeyd tipli keramika məmulatı Şimali Mesopotamiya ilə əlaqələrin olduğuna işarə etməkdədir (10, s. 76). Lakin keramika məmulatının əksəriyyəti və son illər Xələc, Şortəpə və Sirabçay abidələrindən tapılan Eneolit dövrünə aid boyalı keramika nümunələri boyalı qabların yerli istehsalının mənimsənildiyini göstərməkdədir (3, s. 28-39). Cənubi Azərbaycanın qədim yaşayış yerlərini araşdıran S.Krolun fikrinə görə, Neolit və Eneolit dövründə Azərbaycanın özünəməxsus mədəniyyətləri olsa

da. Son Eneolit dövründə Urmiya hövzəsi Ubeyd mədəniyyətinə aid xüsusiyyətlərin buraya yayılması ilə xarakterizə olunur (5, s. 71).

Arxeoloji materiallar arasında keramika məmulatı üstünlük təşkil etdiyindən Ovçular-təpəsi mədəniyyətinin dəyərləndirilməsi üçün olduqca əhəmiyyətlidir. Araşdırmalara əsasən demək olar ki, Ovçular-təpəsi mədəniyyəti Orta Eneolit dövrü mədəniyyətinin müəyyən xüsusiyyətlərini əks etdirir. Qabların xarici səthinin və daxilinin daraqşəkili alətlə naxışlanması, relyef kəmərlər üzərindən vurulan barmaq basmaları, daraq basmaları və məməciklərlə naxışlama bu tip xüsusiyyətlərdən sayıla bilər. Lakin Ovçular-təpəsi mədəniyyətinin keramikası inkişaf edərək həm forma baxımından, həm də qabların naxışlanması baxımından yeni xüsusiyyətlər də qazanmışdır. Bu dövrdə qabların xarici səthinin daraqşəkili alətlə naxışlanması geniş yayılmış, Son Eneolit dövrü üçün xarakterik olan yeni formalar ortaya çıxmış, qabların çeşidi xeyli artmışdır. Ovçular-təpəsinin keramikası Cənubi Qafqaz, o cümlədən Azərbaycanın Texut (14, s. 108), Sioni (4, s. 31), Arataşen (11, s. 67-73), Menteştəpə (7, s. 97-105) yaşayış yerlərinin keramikası ilə eyni dövrə aiddir. Ovçular-təpəsi keramikasının son mərhələsi Berikdeebi (8, s. 129, pl. IV), Böyük Kəsik (2, s. 59-96) kimi yaşayış yerlərinin keramikası ilə müəyyən bənzərliyə malikdir. Lakin Son Eneolit dövrünün Ovçular-təpəsindən sonraya aid mərhələsi Sirabçay vadisində aparılan araşdırmalar zamanı Zirincli, Yeni Yol, Qələməbulaq, Şorsu və digər abidələrdən aşkar olunmuşdur. Bu abidələr arasında Yeni Yol, Zirincli, Şorsu yaşayış yerləri geniş arxeoloji tədqiqatlarla öyrənilmiş və bu dövrə aid mədəniyyətin xarakterik cəhətləri müəyyənləşdirilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Baxşəliyev V., Marro C., Aşurov S. Ovçular-təpəsi. Bakı: Elm, 2010, 156 s.
2. Müseyibli N. Böyük Kəsik. Eneolit dövrü yaşayış məskəni. Bakı: Nafta-Press, 2007, 228 s.
3. Baxşəliyev V. Late Chalcolithic Culture of Nakhchivan and Problems of Caucasian Archaeology / International Symposium on East Anatolia South Caucasus Cultures. International Symposium on East Anatolia-South Caucasus Culture (10-13 October 2012). Ed. by Mehmet Işıklı and Birol Can. London. Cambridge Scholars Publishing, 2015, p. 28-39.
4. Connor S. and Sagona A., Environment and society in the late prehistory of southern Georgia, Caucasus // Les Cultures du Caucase (VI-III millénaires avant notre ère) Leurs Relations avec le Proche-Orient. Sous la direction Bertille Lyonnet. Paris: CNRS Editions, 2007, p. 21-36.
5. Kroll S. Der Kultepi bei Marand eine Chalkolithische Siedlung in Iranisch-Azərbaycan // Archäologische Mitteilungen aus Iran, 1990, 23, p. 59-71.
6. Gailhard Nicolas, Michael Bode, Veli Bakhshaliyev, Andreas Hauptmann & Catherine Marro. "Archaeometallurgical Investigations in Nakhchivan, Azerbaijan: What Does the Evidence from Late Chalcolithic Ovçular Tepesi Tell Us about the Beginning of Extractive Metallurgy?" // Journal of Field Archaeology, 2017/42/6, p. 530-550.
7. Lyonnet B. and Guliyev F., Helwing B. and Aliyev T., Hansen S. and Mirtskhulava G. Ancient Kura 2010-2011: The first two seasons of joint field work in the Southern Caucasus // Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan, 2012, 44, p. 1-190.
8. Makharadze Z. "Nouvelles données sur le Chalcolithique en Georgie orientale", Les Cultures du Caucase (VI-IIIème millénaires avant notre ère). Leurs Relations avec le Proche-Orient / Sous la direction Bertille Lyonnet. Paris. CNRS Editions, 2007, p. 123-132.

9. Marro C., Bakhshaliyev V. and Ashurov S. Excavations at Ovçular Tepesi (Nakhchivan, Azerbaijan). First Preliminary Report the 2006-2008 seasons // Anatolia Antiqua, 2009, XVII: 31-87.
10. Marro C., Bakhshaliyev V. and Ashurov S. "Excavations at Ovçular Tepesi (Nakhchivan, Azerbaijan). Second Preliminary Report: the 2009-2010 seasons" Anatolia Antiqua, 2011, XIX, p. 53-100.
11. Palumbi G.A. Preliminary Analysis on the Prehistoric Pottery from Aratashen (Armenia), Les Cultures du Caucase (VI-IIIème millénaires avant notre ère). Leurs Relations avec le Proche-Orient. Sous la direction Bertille Lyonnet. Paris. CNRS Edition, 2007, p. 63-76.
12. Бахшалиев В. Древняя металлургия и металлообработка на территории Нахчывана. Баку: Элм, 2005, 120 с.
13. Иессен А.А. К вопросу о древнейшей металлургии меди на Кавказе // Известия Государственной Академии Истории Материальной Культуры. Москва-Ленинград, 1935, 120, p. 7-216.
14. Мунчаев Р.М. Кавказ на заре бронзового века. Москва: Наука, 1975, 476 с.
15. Нариманов И.Г. Культура древнейшего земледельческо-скотоводческого населения Азербайджана. Баку: Элм, 1987, 260 с.
16. Селимханов И.Р. К истории развития металлообработки и горного дела в Азербайджане // Вестник АН СССР, 1958, 9, с. 57-58.
17. Селимханов И.Р. К исследованию металлических предметов из энеолитических памятников Азербайджана и Северного Кавказа, Советская археология, 1960, № 2, с. 89-102.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: velibakhshaliyev@mail.ru

Veli Bakhshaliyev

FEATURES OF CULTURE OF THE OVÇULARTEPESI (4400-4000 BC)

The settlement Ovçular-tepesi is one of considerable monuments of the Chalcolithic Age. In recent years archaeological researches in the territory of Nakhchivan, especially a research of the settlement of Nakhchivantepe allowed to establish the place of Chalcolithic Age monuments of Nakhchivan, and especially settlements Ovçular-tepesi among Chalcolithic Age monuments of South Caucasus, including Azerbaijan. Researches show what pottery of Ovçular-tepesi reflects features of culture of an era of the Middle Chalcolithic Age. Ornaments with the comb print, a finger print over a relief hoop and papillary ledges, decoration of pottery with comb-like ornament belong to similar features. However, pottery of culture of Ovçular-tepesi developing, gained new features in a form and on figuration. The last stage of the Late Chalcolithic Age is revealed by researches of monuments of the Sirabçay valley. Interpretation of pottery and analyses charcoal show that the settlement Ovçular-tepesi treats the early period of the Late Chalcolithic Age.

Keywords: *Ovçular-tepesi, Nakhchivantepe, Middle Chalcolithic Age, Late Chalcolithic Age, ceramics.*

Вели Бахшалиев**ОСОБЕННОСТИ КУЛЬТУРЫ ОВЧУЛАРТЕПЕСИ (4400-4000 г. до. н.э.)**

Поселение Овчулартепеси является одним из значительных памятников эпохи энеолита. В последние годы археологические исследования на территории Нахчывана, особенно исследование поселения Нахчывантепе, позволяли установить место энеолитических памятников Нахчывана, а особенно поселения Овчулартепеси среди энеолитических памятников Южного Кавказа, в том числе Азербайджана. Исследования показывают, что керамические изделия Овчулартепеси отражают особенности культуры эпохи среднего энеолита. Орнаменты в виде оттиска гребня, оттиска пальца над рельефным пояском и сосковидных выступов, украшение керамических изделий гребенчатым орнаментом относятся к подобным особенностям. Однако, керамические изделия культуры Овчулартепеси, развиваясь, приобрели новые особенности формы и орнаментации. Последний этап позднего энеолита выявлен исследованиями памятников Сирабчайской долины. Интерпретация керамических изделий, а также анализы угля показывают, что поселение Овчулартепеси относится к раннему периоду эпохи позднего энеолита.

Ключевые слова: *Овчулартепеси, Нахчывантепе, средний энеолит, поздний энеолит, керамика.*

Daxilolma tarixi: İkkin variant 25.06.2019
Son variant 10.09.2019